

foglalkozni a korszak történelmével, azok számára megkerülhetetlen lesz ez a 3877 terminust tartalmazó kézikönyv.

Sashalmi Endre

CHRISTOPHER R. BROWNING

**THE ORIGINS OF THE FINAL SOLUTION: THE EVOLUTION OF NAZI
JEWISH POLICY, SEPTEMBER 1939 – MARCH 1942**

(A végső megoldás eredete. A náci zsidópolitika fejlődése 1939. szeptember – 1942. március)

University of Nebraska Press & Yad Vashem, Jerusalem, 2004. 615 p.

Christopher R. Browning, a University of North-Carolina professzora nem ismeretlen a holokauszt története iránt érdeklődő olvasók előtt. Munkássága előterében a német nemzetiszocializmus és a soá történetének feldolgozása áll. Főbb művei a Náci politika (*Nazi Policy*, New York, Cambridge University Press, 2000); Zsidó munkások, német gyilkosok (*Jewish Workers, German Killers*, New York, Cambridge University Press, 2000); Hétköznapi emberek: a tartalék politikai zászlóalj (*Ordinary Men: Reserve Policy Battalion*, New York, Harper Collins 1992); Út a népirtáshoz (*The Path to Genocide*, New York, Cambridge University Press, 1992), valamint A végső megoldás és a német külügyminisztérium (*The Final Solution and the German Foreign Office*, New York, Holmes and Meier, 1978). Mindezek mellett számos tudományos cikk szerzője, és a Holocaust and Genocide Studies szerkesztőbizottságának is tagja. Kár, hogy munkái magyarul még nem jelentek meg.

A szerző jelen művében kísérletet tesz a nácik zsidóellenes politikájának vázolására, „fejlődésének” bemutatására a második háború kitörésétől kezdve egészen 1942 kora tavaszáig. Joggal merülhet fel kérdés a két időpont kiválasztásának pontosságát és/vagy fontosságát illetően. Hiszen a nácik már 1933-as hatalomra kerülésük után elkezdtek üldözni a zsidókat, és ezt 1942 márciusa után sem hagyták abba. Gondoljunk csak a magyar zsidók 1944-es deportálására! A nácik azonban 1939-ig megpróbálták „rávenni”, vagyis rákényszeríteni a németországi, illetve a Nagy-német Birodalom területén élő zsidókat, hogy hagyják el a náci uralom alatt álló területet. A háború kitörése után azonban ez majdhogynem lehetetlenné vált, bár az utolsó emigránsok – tudjuk meg a könyvből – 1941 októberében érkeztek meg Lisszabonba.

Először Lengyelország lerohanása és megszállása után került több millió zsidó a birodalom fennhatósága alá. Az északi, de főleg a nyugati hadjárat után ismételen milliós zsidó tömeg került a Reich uralma alá. A megszállt Benelux államokból és Franciaországból viszonylag kevés embert deportáltak keletre, és közöttük is számos kommunista, vagy a nácik rendszer által aszociális elemnek minősített személy volt (hajléktalan, koldus). A lengyel területeken a korai időszakban a nácik – jobb megoldás híján – megkezdtek a zsidó lakosság tömörítését a nagyvárosokban kijelölt és felállított gettókba.

A Szovjetunió elleni hadjáratban újabb milliós zsidó tömegek kerültek német fennhatóság alá. Ráadásul a náci propaganda itt prezentálni tudta a posztot a kommunisták és a zsidók összefonódásáról. A könyvből részletes képet kapunk az Einsatzgruppék felépítéséről, tevékenységéről, egészen az egyes parancsnokok életéig. Browning professzor kiemeli, hogy milyen magas volt a doktori fokozattal rendelkezők aránya ezekben az egységekben. A szerző szörnyű tevékenységük bizonyítására számos korabeli okiratról idéz. Növum a könyvben, hogy részletes, dokumentumokkal alátámasztott képet kapunk a különböző német biztonsági és rendészeti szervek működéséről, egymás közti viszonyokról és rivalizálásukról.

Browning professzor munkájában elsősorban a lengyel, illetve a korabeli szovjet területek zsidóságának történetére koncentrált. A tengely, illetve tengelyszövetséges országok – így például hazánk – zsidópolitikájára csak egy-egy bekezdést szánt a szerző. Rövid terjedelmük ellenére azonban lényegre törően és tárgyilagosan fedezték fel az olvasó elé Magyarország, Románia, Finnország, Szlovákia és az usztasa Horvátország intézkedéseit. A szerző ezek megírásakor kitért az adott ország zsidó közössége történetének rövid ismertetésére is. Emellett érteny a műnek, hogy a világháború főbb eseményeiről és a háttérben folyó diplomáciai tárgyalásokról is képet ad.

A megszállt és felosztott korabeli lengyel területeken a gettókba tömörített zsidók kezdetben megpróbálták folytatni normális életüket, amely azonban az idő előrehaladtával egyre nyomorúságosabbá, végül pedig szinte elviselhetlenné vált. A szerző nem feledkezett el a megszállt lengyel nép szenvedéseiről sem. Ugyanakkor mindig jelzi, ha egy náci akcióban lengyel, litván vagy ukrán segédcapatok is részt vettek. Egyúttal igyekszik tudatosítani az olvasókban: ezek a segédcapatok önkéntes alapon szerveződtek, és tagjaik örömmel vettek részt a különböző zsidóellenes akciókban.

Browning professor kimondatlanul is leteszi a voksát az intencionalista-funkcionalista vitában. A náciok sokáig nem tudták, mit is kezdjenek az uralmuk alá került zsidókkal. Sokáig dolgoztatták őket, nem törődve a munka hasznosságával. A „végső megoldás” 1941–1942 fordulóján kezdett kikristályosodni. Az Endlösung formába öntése és hivatalos elfogadása 1942 januárjában, a wannsee-i konferencián történt meg, közel 10 évvel a náciok hatalomra jutása után. A gyakorlati kivitelezés megtervezése, tesztelése további hónapokat vett igénybe. Ennek megfelelően Browning professor bár külön fejezetet szentel az európai zsidóüldözések taglalásának – a kezdetektől egészen 1939-ig –, mégsem gondolja, hogy ez egyenes út lett volna a gázkamrákig és a krematóriumokig.

A szerző széles nyelv- és forrásismeretét bizonyítja, hogy nemcsak az angol, hanem a német nyelvű szakirodalom számottevő részét is felhasználta könyvéhez. Növeli a mű értékét, hogy a gazdag könyvészeti anyagon kívül primer német, orosz, amerikai és izraeli levéltári forrásokra támaszkodó alapvetései eredményeit is az olvasók elé tárja. A magas színvonalú elemzések mellett számos, az új határokat, demarkációs vonalakat illusztráló térképek is segítik eligazodni az olvasót. Sajnálatos viszont, hogy egyetlen fényképet sem találunk a könyvben. Hasznos lett volna akár a náci, illetve SS-vezetőkéről, akár az akciókról, vagy a korabeli zsidókról – életükről, vezetőikről – fotókat közölni.

Összességében megállapíthatjuk: a könyv egységes egész, a keresztutalások, valamint az egymásra épülő, fejezeteken átfelölő logikai érvláncolatok miatt az egyes fejezetek önmagukban nem, vagy csak nagyon nehezen értelmezhetők. A mű stílusa választékos, de egy nem angol anyanyelvű olvasó számára is könnyen érthető. Browning professor nemcsak összefoglalta és elemezte a náci zsidópolitika alakulását 1939 és 1942 között, hanem új kérdéscsoportokkal gazdagította a vizsgálódások szempontrendszerét. A könyv hangvétele kiegyensúlyozott, elfogulatlan. Nem teremt hősokeket, de nem is tekintni magát mindenki felett álló ítélnéki; nem kíván senki feje fölött véleményt nyilvánítani. Könyvében jól érzékelteti, hogy a náciok sokáig egyszerűen nem tudták, milyen politikát folytassanak a több millió zsidóval szemben. A korábbi, „emigrációt” támogató politikát a háború, illetve a nemzetközi közösség közömbössége gyakorlatilag lehetetlenné tette, különösen nagyobb tömegek számára. Browning professor művéből számos tanulság és párhuzam levonható – lenne – akár napjaink, illetve a közelmúlt történéseire vonatkozóan is. Csak remélhetjük, hogy a jövőben Browning professor műve magyarul is napvilágot lát.

Kovács Tamás

KRAUSZ TAMÁS ANTISZEMITIZMUS – HOLOKAUSZT – ÁLLAMSZOCIALIZMUS Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 151 p.

A szerző több éve kutatja a zsidók helyzetét a cári Oroszország, illetve a Szovjetunió területén, ennek eredményeképpen több publikáció is megjelent már, elsősorban a Magyar Ruszisztikai Intézet kiadásában (1992-ben Népiirtás a Szovjetunióban, 1995-ben Zsidók Oroszországban, illetve megemlíthető még Bebesi György: Feketeszázak című kötete). Krausz Tamás legújabb műve azonban azért fontos e témakörben, mert magyar nyelven eddig nem olvashattunk ilyen átfogó elemzést a szovjet zsidóság holokausztjáról. Márpedig az elmúlt évtizedben a Moszkvában működő „Holocaust Fond” összegyűjtötte, és folyamatosan publikálta és publikálja a legfontosabb dokumentumokat, illetve több tanulmányt is megjelentetett e témakörben. Mindebből azonban, mint ahogy a szerző is megemlíti, a magyar történetírás mindeddig semmit sem profitált. Tehát egy hiánypótló munkát tarthat az olvasó a kezében, a könyv is szomorúan megállapítja, hogy a témakörben még az olyan alapvető fontosságú dokumentumjellegű művek sem olvashatók magyarul, mint az ún. Fekete könyv (Csornaja knyiga) vagy a Szovjet zsidók levelei Ehrenburghoz (Szovjetszkije jevrei pisut Ilje Ehrenburgu 1943–1966). (A Fekete könyvet még a Sztálin által létrehozott Zsidó Antifasiszta Bizottság kezdeményezésére állították össze Ilja Ehrenburg, illetve V. Grosszman vezetésével, de támogatta a munkát A. Einstein is. A mű nem jelenhetett meg a Szovjetunióban. Oroszul Jeruzsálemben látott napvilágot 1980-ban, majd 1993-ban Moszkvában is megjelent. Magyar nyelvű kiadása folyamatban van.)

Voltak azonban más közvetett okai is a kötet megjelenésének. 2004 a magyar holokauszt hatvanadik évfordulója. A szerző fontosnak tartja a harcot a holokauszt emlékezetéért, és küzd a holokauszt kisajátítása, valamint a történelmi felejtés ellen. A könyv utolsó része egyébként a felejtés, elhallgatás okait veszi górcső alá dokumentumok segítségével a kelet-európai országokban. A magyar zsidóság sorsának megértéséhez is elengedhetetlen feltétel a szovjet zsidóság sorsának ismerete, de erre is kitérünk még később. Másik oka a könyv megírásának az ún. „Wehrmacht-vita” kialakulása, azaz a vita a Wehrmacht szerepéről a második világháborúban, amely a magyar történészeket, köztük e könyv szerzőjét is érintette (a vitáról, illetve annak eddigi eredményeiről olvashatunk az Eszmélet című folyóirat 55. és 61. számában). Krausz Tamás ebben a könyvében is dokumentumokkal bizonyítja azt az állítást, hogy a Wehrmacht nélkül